

Albertas Zalatorius SU NOVELE DVIESE

1. Tą patį literatūros kūrinį ne visi vienodai supranta. Kasdieniniame gyvenime šią tiesą ne kartą esame pajutę, bet, rašydami apie literatūrą, kažkodėl nenorime ja vadovautis. Priešingai, tada stengiamės pamatyti kūrinį tai, ką visi turėtų daugmaž vienodai suvokti. Nesakau, kad to „daugmaž“ kūrinuose nėra ir kad jo nereikia ieškoti, noriu tik pabrėžti, kad, pernelyg jį fetišizuodami¹, galime kartais pasistatyti barjerą, trukdantį išreikšti individualų santykį su tekstu. Lyg koks nereikalingas daiktas tada iškris iš mūsų straipsnių daugelis originalių pastebėjimų, asociacijų, vaizdinių, emocijų, gimusių skaitant tekstą. Dvasinės energijos dalis tartum žaibas nueis į žemę. Ar ne dėl to kritikoje tiek daug standartinių frazių ir pilkumos? (Tiesa, nuo pilkumos kartais apsaugo šmaikštūs paradoksai ir beletristinis stilius).

2 Vien iš pagarbos tai dvasinei energijai turėtų vengti kūrinio prasmės unifikuotumo². Pagaliau ir moksliniu požiūriu unifikuojamas kelia abejonių. Dažniausiai jo siekiame, remdamiesi žiniomis apie rašytojo sumanymus ir asmenybę. <...>

3. Bet literatūros istorija žino daug atsitikimų, kai autoriaus sumanymas ir požiūris į savo kūrybą toli gražu nesutapdavo su objektyviais meniniais rezultatais. Antra vertus, tik apie retą kūrinį randame autoriaus paliudijimų, o su biografija ir asmenybe irgi ne kiekvieną novelę ar eilėraštį susiesi. Ką, sakysime, daryti, kai apie autorių jokių žinių nėra? Ką darytų užsispyrę genetinio ir psichologinio metodo šalininkai, jeigu rašytojai imtų pasirašinėti kiekvieną kūrinį vis kitu slapyvardžiu? Tiesa, neretai cituojame Ž. L. Biufono mintį, kad „stilius – tai žmogus“. Deja, ši tezė (pats Ž. L. Biufonas buvo filosofas ir gamtininkas) tinka tik labai vientisiems, pastoviams menininkams. Šakotų ir evoliucionuojančių talentų ji neliečia. Jeigu nežinotume, kad „Bobulės vargus“, „Milžinkapė“ ir „Dangaus ir žemės sūnus“ parašė Vincas Krėvė, vargu ar pavyktų nustatyti, kad šie visi kūriniai yra vieno autoriaus.

4. Kitas populiarus būdas unifikuotos semantikos³ iliuzijai sukelti yra literatūros vertinimas bendrųjų visuomeninių ir meninių tendencijų požiūriu. <...> Šis principas įgalina išryškinti tipinius kūrinio bruožus, bet neleidžia atskleisti jo nepakartojamo turinio. Kodėl? Todėl, kad iš jo tada parenkamos tik reikalingiausios vietos, prasmė susiaurinama, ir jis pavirsta išankstinių tiesų iliustracija, o ne dvasine atspara naujoms tiesoms ieškoti, kas sudaro jo tikrąją paskirtį.

5. Tačiau bene dažniausiai tikimasi pasiekti didžiausio objektyvumo, gretinant kūrinį su tikrove. Gyvenimo tiesos mastelis visiems labai prieinamas ir todėl parankus, tik jį ne visur galima pritaikyti. Kaip, sakysim, juo pamatuoti legendą, groteską ar moderniąją lyriką? Tokiais atvejais šiek tiek gelbsti „meninės transformacijos“⁴, „atskiro kūrybos pasaulio“ ir kitokios teorijos, bet jos tėra mokslinis skydas, nes praktiškai vis tiek tenka pasikliauti savo patirtimi, išgyvenimais, fantazija, intuicija, vizijomis, sugebėjimu įsijausti, šifruoti, plėtoti. Netgi nagrinėdami epinę prozą, kuriai tikrovės mastelis piršte peršasi, patenkame kartais į keblią padėtį. Pateiksiu porą pavyzdžių.

6 Apie XIX a. mūsų kaimo buitį, žmonių santykius ir psichologiją daugiausia sprendžiame iš grožinės kūrybos – Žemaitės, Lazdynų Pelėdos, Bitės, Vaižganto, Jono Biliūno, Vinco Krėvės novelių ir apysakų. Gyvesnių, autentiškesnių liudijimų, galima sakyti, neturime. Taigi iš rašytojų kūrybos susidarome atitinkamą vaizdą, o paskui juo vėl matuojame tą pačią kūrybą. Arba kitas pavyzdys. Aiškindami kai kurių pokario apsakymų per menko įtaigumo priežastis, suverčiame kaltę gyvenimo lakavimui, suprastinimui, „bekonfliktiškumo“ teorijai, žodžiu, vienokiam ar kitokiam prasilenkimui su tiesa. Laimė, kad mes žinome tą tikrovę buvus ir sudėtingesnę, ir

konfliktiškesnę. Bet įsivaizduokime savo vietoje kitatautį, tos tikrovės nepažįstantį ir neturintį jokių galimybių sugretinti kūrinio pasaulio su realiuoju. Pakils jo akyse tų apsakymų vertė? Turbūt ne. Kodėl? Todėl, kad juose trūksta ne tiek gyvenimo tiesos, kiek žmogiškosios tiesos, didelių dvasinių vertybių, idėjų ir jausmų magijos, kuri veikia žmogų nepriklausomai nuo to, kiek jis pažįsta vaizduojamą laikotarpį, autoriaus biografiją ir kūrinio parašymo aplinkybes. <...> Apskritai interpretacinio metodo uždavinys – ne paaiškinti, kodėl kūrinys yra toks, o atsakyti į klausimą, ką ji žmogui reiškia.

7 Interpretuodami kūrinį, galime prieiti prie išvadų, kurių autorius nesitikėjo, akcentuoti vietas, kurių jis nelaiko svarbiomis. Bet ar tai turėtų kritiką sugluminti, o autorių įžeisti? Menininkas daug ką kuria intuityviai; atskiri momentai, kritikui pasirodę itin reikšmingi, menininkui gal susiklostė savaime, ir jis jų „nebrangina“. Todėl nereikia stebėtis, jei kritiko pateikta kūrinio interpretacija prasilenkia su autoriaus pageidaujamu supratimu. Kūrinys – objektyvi vertybė. Patekęs į vartojimo sferą, jis nuo autoriaus nepriklauso ir gali įgyti kiek kitokią prasmę, negu tas buvo numatęs. Be to, kiekvienas literatūros interpretatorius yra asmenybė. Kad ir kiek jis stengtųsi vadovautis visuotiniais vertinimo kriterijais, vis tiek turės savo charakterį, interesus, fantaziją, pasaulėjautą, simpatijas ir t. t., todėl kūrinyje ką kita matys. Neįmanoma ne tik sukurti universalios vertinimo sistemos, bet ir išmokti šio meno visam laikui. Reikia nuolat plėsti nagrinėjimo aspektus, nuolat iš vidaus atsinaujinti, išsaugoti pasitikėjimą savimi. Taip pat svarbu neprarasti estetinio suvokimo dovanos, meninio skonio, nes galima pradėti rimtai analizuoti ir menkavertį dalyką. Juk būna taip, kad bedvasis eilėraštis ar apsakymas, išmoningai sukonstruotas, įvilioja kritiką į techninių gudrybių labirintus, ir jo analizė pakimba ore, nes kūrinyje nėra intelektualinio ir emocinio užtaiso, kurio pirmiausia ieško skaitytojas.

8. Interpretuodami dabartinę novelę, pirmiausia turime atsižvelgti į žanro pakitimus. Neberandame joje klasikinei prozai būdingos racionalios konstrukcijos. Struktūriniai elementai mažiau autonomiški, erdvė ir laikas – du svarbiausi poliai, remiantys visas epines konstrukcijas, – be galo transformuoti. Itin svarbią funkciją atlieka pasakotojo asmenybė. Pasakotojo intonacija, santykis su adresatu būna prasmingesnis ir vaizdingesnis negu vaizduojami įvykiai ar charakteriai. Eksponuojamas ne tiek objektyvus pasaulio vaizdas, kiek to pasaulio jautimas, ne tiek jo materialumas, kiek prasmingumas. Intensyvų⁵, baigtą novelės veiksmą pakeitė ekstensyvus⁶ ir nebaigtas. Intensyvumas dabar reiškiasi kalbėjimo rišlumu ir minties įtampos didėjimu. Kalbėdami apie ankstesnę novelę, galime nesunkiai apibūdinti jos pagrindinę idėją, parodyti, kaip ta idėja įkūnijama vaizdais. Dabar kūrinio idėja, ypač jeigu ją bandome suformuluoti kaip loginę išvadą, neretai atrodo pernelyg paprasta. Užtat kiekvienas epizodas ar sakinysslepia naujų minčių ar asociacijų, ir tą potencialią tenką regeneruoti⁷ pačiam – iš aliuzijų⁸, simbolių, palyginimų. Ne apie mintį organizuojami vaizdai, o apie vaizdą organizuojamos mintys ir nuotaikos. Siužetas tėra trapus indas, savo plonytėmis sienelėmis prilaikęs turinį, kad šis visai neišlįstų, neišsilietų ir skaitytojas galėtų lengviau kūrinį atsiminti. <...>

¹fetišizuoti – ką nors nekritiškai vertinti, dievinti, garbinti

²unifikuoti – vienodinti, daryti, kad būtų vienos normos, vienos formos

³semantika – (*kalbot.*) žodžių junginių, žodžių ir žodžių formų reikšmės

⁴transformacija – pavertimas, keitimas, per(si)tvarkymas

⁵intensyvus – įtemptas

⁶ekstensyvus – platus, kiekibiškai išplėstas; neįtemptas

⁷regeneruoti – atkurti

⁸aliuzija – užuomina

Klausimai

1. Nurodykite teksto temą. (1 taškas)
2. Su koku požiūriu į literatūros kūrinio skaitymą autorius diskutuoja pirmoje pastraipoje? (1 taškas)
3. Kas, autoriaus manymu, gresia kritikai, kuri pernelyg atkakliai stengiasi išvelgti tai, „ką visi turėtų daugmaž vienodai suprasti“? (1 taškas)
4. Kaip supratote pasakymą „dvasinės energijos dalis tartum žaibas nueis į žemę“? (2 taškai)
5. Įvardykite tris būdus, kuriais, anot autoriaus, siekiama atskleisti unifikuotą kūrinio prasmę. (3 taškai)
6. Kokius argumentus pateikia autorius norėdamas įrodyti, kad žinios apie rašytojo sumanymus bei asmenybę neužtikrina patikimo kūrinio perskaitymo? (3 taškai)
7. Ar teksto autorius paneigia ar patvirtina Ž. L. Biufono mintį „stilius – tai žmogus“? Pagrįskite savo atsakymą remdamiesi tekstu. (2 taškai)
8. Remdamiesi literatūros žiniomis išsamiau paaiškinkite, kodėl V. Krėvės kūrinius „Bobulės vargai“, „Milžinkapis“ sunku priskirti vienam kūrėjui. (2 taškai)
- 9.1. Kodėl didžiausio objektyvumo tikimasi pasiekti, gretinant kūrinį su tikrove? (Žr. 5 pastraipą) (1 taškas)
- 9.2. Nurodykite du argumentus, kuriuos pateikia autorius įrodinėdamas, kad kūrinio gretinimas su tikrove nepadeda išspręsti „objektyvios“ kūrinio prasmės problemos? (2 taškai)
10. Kas, teksto autoriaus manymu, yra tikroji literatūros kūrinio vertė? (Žr. 6 pastraipą) (1 taškas)
- 11.1. Kas gali nustebinti kūrėjus, kai imami interpretuoti jų kūriniai? (1 taškas)
- 11.2. Kokias šio reiškinių priežastis nurodo autorius? (2 taškai)
12. Kas, autoriaus manymu, būdinga geram kritikui? (Žr. 7 pastraipą) (2 taškai)
13. Kokį kūrinį autorius laiko bedvasiu? (Žr. 7 pastraipą) (1 taškas)
14. Kokius dabartinės novelės bruožus nurodo autorius? (3 taškai)
15. Kodėl šio teksto negalima laikyti mokslinio stiliaus pavyzdžiu? Pateikite bent 2 argumentus, pagrįsdami šį teiginį. (2 taškai)